

УДК 94:061.23(44)«1939/1945»

**ДІЯЛЬНІСТЬ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
У ФРАНЦІЇ В РОКИ ГОЛОКОСТУ:
ЗАГАЛЬНИЙ АСПЕКТ***ACTIVITIES OF CHARITABLE ORGANIZATIONS
IN FRANCE DURING THE HOLOCAUST:
A GENERAL ASPECT***Радченко І. Г.,**

аспірантка Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара;
науковий співробітник Українського
інституту вивчення Голокосту «Ткума»
(Дніпро, Україна), e-mail: irisha_89@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4522-1344>

Radchenko I. G.,

postgraduate student of the Oles Gonchar
Dniprovsky National University; a researcher at the
Ukrainian Institute for the Holocaust Studies «Tkuma»
(Dnipro, Ukraine), e-mail: irisha_89@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4522-1344>

Стаття присвячена діяльності благодійних організацій на теренах Франції щодо порятунку єврейського населення у роки Голокосту. Надана характеристика найбільш активних організацій та проаналізовано характер їхньої співпраці між собою. Окреслені та охарактеризовані хронологічні етапи, упродовж яких здійснювалася діяльність благодійних організацій щодо порятунку євреїв Франції. Виявлено, що найбільш ефективно ця діяльність проводилася на останньому етапі Голокосту (наприкінці 1943–1944 рр.), що було пов'язано із воєнною обстановкою у Європі.

Ключові слова: Голокост, благодійна організація, євреї Франції, депортація, порятунок.

The article is devoted to the activities of charitable organizations in the territory of France concerning the rescue of the Jews during the Holocaust. The characteristics of the most active organizations are given and nature of its cooperation with each other is analyzed. It was outlined and characterized the chronological stages during which charitable organizations were organized to rescue the Jews of France. It was revealed that its activity was most effectively carried out at the last stage of the Holocaust (late 1943–1944), which was connected with the war situation in Europe.

Keywords: the Holocaust, charitable organization, Jews of France, deportation, rescue.

Постановка проблеми. Історія появи благодійних організацій у світі бере свій початок ще із XVII ст. Основною метою таких організацій було (і є) здійснення цільових програм соціальної підтримки різних категорій населення, охорони здоров'я, сприяння науково-дослідницькій, культурній діяльності та ін. Загалом, виникнення таких агенцій, у Європі чи США, фіксувало певну неефективність держави щодо поліпшення соціальних умов своїм громадянам. Доцільність створення такого типу організацій особливо проявилася під час Першої, а пізніше – і Другої світової війни.

У цій великій за обсягом темі уваги заслуговує діяльність різних благодійних організацій, установ щодо надання допомоги євреям Франції. З одного боку, інтерес викликаний особливостями територіального устрою країни у 1940–1944 рр. і звідси – різним характером допомоги. З іншого, тема допомоги (а в більш ширшому контексті – порятунку) торкається гострих питань французької

історії XX ст.: колабораціонізму, антисемітизму, корумпованості влади. Натомість це зовсім не нівелює значимість діяльності благодійних організацій у Франції, які, власне, робили свою справу, і робили її доволі ефективно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, проблема діяльності благодійних організацій у Франції не належить до числа замовчуваних у західній історіографії.

Так, ще наприкінці 1950-х рр. британський журналіст та дослідник О. Верт опублікував працю з історії Франції (була перекладена російською та опублікована у СРСР), де є відомості про діячів церкви, які активно виступали проти депортацій та ув'язнення євреїв Франції шляхом особистих звернень до Петена [21, с. 84–86]. Визначальною для окресленої теми стали праці ізраїльських науковців С. Бауера [8], М. Пенковера [17].

Тема допомоги євреям почасті відображена у роботі американсько-канадських дослідників, М. Марруса й Р. Пакстона [16] з історії режиму Віші. Більш змістовною є праця французької дослідниці Р. Познанські [18], де надано багато фактів щодо надання допомоги євреям різними організаціями у Франції. Вагомими з окресленої теми є роботи з проблем співпраці уряду Віші з нацистами та «єврейського питання» [9, 10, 22]; руху Опору у Франції [19].

Британський дослідник Д. Лі [15] піднімає питання про долю єврейських дітей в неокупованій частині Франції, описує діяльність різних благодійних організацій. У роботі американського журналіста Р. Вебера [20] йдеться про порятунок шляхом еміграції до безпечних країн; однією із них, на думку автора, була Португалія.

Окремо слід згадати російських дослідників, увага яких зосереджена переважно на ролі окремих персоналіях (зокрема, Шарля де Голля) в ролі воєнної або післявоєнної Франції [1, 3–4]. Тож тема Франції у Другій світовій війні цікавила науковців настільки, наскільки вона надавала можливості охарактеризувати ці персоналії.

Вітчизняна історіографія з окресленої теми не представлена спеціальними дослідженнями. Лише в деяких навчальних посібниках, довідниках в контексті вивчення Другої світової війни йде мова про Голокост у Франції [2; 5]. Це факт обумовлює доцільність подальших наукових розвідок з теми.

У цілому, тема Голокосту у Франції є доволі вивченою, насамперед, зарубіжними науковцями. Проте більшість досліджень має узагальнюючий характер та присвячена власне геноциду євреїв. Натомість, малодослідженими залишаються такі аспекти, як організація допомоги з боку різних філантропічних установ, масштаб й типи допомоги, із застосуванням компаративного підходу (через територіальні особливості держави у 1940–1944 рр.). Наразі, це питання є особливо актуальним, враховуючи значний обсяг наявних джерел та можливість їхнього залучення до подальших наукових розвідок з проблематики.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є характеристика діяльності благодійних

організацій у Франції в роки Голокосту. *Територіальні межі* дослідження охоплюють територію материкової Франції (без заморських колоній), яка мала особливості адміністративно-територіального поділу під час Другої світової війни.

У дослідженні використані документи з архіву *Меморіального музею Голокосту в Вашингтоні* (USHMM), Американського єврейського об'єднаного розподільного комітету (JDC) та спеціальної колекції *бібліотеки Ф. Рузвельта* (Franklin D. Roosevelt Library), що стосуються діяльності JDC, ICRC, та ін. Частина документів була опублікована у спеціальних збірках [6–7]. Дані джерела можна класифікувати наступним чином: 1) документація, приватне листування представників різних благодійних організацій, між собою щодо ситуації у Франції; 2) офіційна документація директивного спрямування від високопосадовців Франції, Німеччини, США, Швейцарії, де надаються певні накази або розпорядження щодо подальших дій. Перша група є найчисельнішою та репрезентує взаємини лідерів благодійних організацій між собою. У цих документах мова йде про загальне становище єврейського населення Франції, що важливо для створення повної картини подій Катастрофи у країні. Друга група джерел розкриває ставлення до «єврейського питання» у Франції з боку офіційних осіб західних країн. Деякі матеріали також надають інформацію стосовно ролі тих чи інших лідерів благодійних організацій у переговорному процесі щодо порятунку євреїв Франції.

Виклад основного матеріалу. Напередодні Голокосту французьке єврейство представляло собою неоднорідну спільноту, що складалася з багатьох груп. Серед них найбільш впливовими були євреї сефардського походження із Бордо та Авіньйону, а також євреї-ашкенази Ельзасу, які прибули до Франції або залишилися на кордоні з Ельзасом. Саме ці 2 групи вважали себе французами єврейського сповідання та намагалися відрізати себе від «прибулих», бо останні, на їх думку, не були «французами» [16, с. 9–10]. Проте «прибулі» емігранти зі Східної Європи також мали свої особливості: вони були розділені на тих, хто продовжував триматися своїх релігійних поглядів (ортодоксальні), та тих, хто сприйняв ліві політичні ідеї; серед останніх було чимало комуністів [19, с. 5–7].

За підрахунками історика Є. Бауера, на 1933 р. у Франції мешкало 240 тис. євреїв (0,57%); на 1939 р. їхня кількість зросла до 300 тис., переважно – через емігрантів із Польщі, Чехії, Австрії, Німеччини [8, с. 154].

Таке «різнобарв'я» єврейських груп відобразилося також у значній кількості організацій, що їх представляли. Зокрема, це Федерація єврейських спільнот (FSJ) на чолі із М. Харблумом, що репрезентувала східноєвропейських євреїв некоммуністичних переконань; Союз єврейських спільнот (USJ), що об'єднував навколо себе прокоммуністично налаштованих євреїв; Центральна консисторія

(CC), яку підтримували, власне, французькі євреї, а також Комітет допомоги біженцям (CAR), що представляв інтереси найбільш впливових груп французьких євреїв.

Зазначимо, що JDC та інші благодійні організації підтримували всі ці осередки, окрім прокоммуністичного USJ. Особливо тісні стосунки виникли із CAR; останнє отримувало від комітету значні грошові суми на закупівлю необхідних товарів для нужденних [8, с. 152–153].

У результаті дослідження нами визначені організації, які відіграли основну роль у порятунку євреїв Франції. Для розуміння їх ролі у цьому процесі, надаємо стисло характеристику кожної з них¹. Зауважимо, що не всі представлені організації можна вважати благодійними, але в роки війни вони взяли на себе додаткові функції, зокрема – надання допомоги та порятунку єврейському населенню.

OSE (заснована у 1912 р. у Петербурзі як Товариство охорони здоров'я євреїв, пізніше – Товариство допомоги дітям) – французька єврейська гуманітарна організація. Впродовж Голокосту надавала допомогу та порятунок єврейським дітям. Гроші для організації надходили від єврейських спонсорів.

Cimade (Міжконфесійний комітет допомоги біженцям) – французька неприбуткова організація, створена на початку ДСВ французькими протестантськими молодіжними групами з метою надання допомоги та підтримки постраждалим у війні людям, незалежно від їх національності, політичної позиції чи релігійної приналежності.

Організація співпрацювала з багатьма установами (зокрема, з JDC), єврейськими та неєврейськими, які надавали необхідні кошти на закупівлю необхідних товарів [23].

American Jewish Joint Distribution Committee (JDC), або Американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет – одна із найвпливовіших єврейських філантропічних організацій у світі. Створений у 1914 р. з метою допомоги усім євреям світу, JDC став вельми важливим під час Першої, та, особливо, Другої світової війни. У Парижі (пізніше – у Марселі; згодом – у Лісабоні) розташовувався головний Європейський офіс комітету. Його директором був М. Тропер, з 1942 р. – Д. Шварц. Лідери офісу постійно контактували з низкою посадових осіб, дипломатами. Зауважимо, що лідери європейської філії JDC (особливо Д. Шварц) проявляли ініціативність і часто діяли самостійно, не порадившись з американськими кураторами [Там само].

War Refugee Board (WRB), Рада з надання допомоги біженцям була створена за особистим

¹ Автор вважає доцільним використання класифікації Л. Саломона та Х. Анхелера, які називають «благодійною» будь-яку неприбуткову організацію або агенцію, метою якої є надання необхідної допомоги нужденному населенню у складні часи (Salamon, L. M. and Anhelel, H. K. (1996). *The International Classification of Non-Profit Organizations: ICNPRO-REVISION*. Baltimore: The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies, p. 2–3).

наказом президента США Ф. Рузвельта 22 січня 1944 р. з метою «активних заходів щодо негайного порятунку від нацистів якомога більше переслідуваних народів Європи – незалежно від расової, релігійно чи політичної ознаки – всіх цивільних жертв надзвичайної жорстокості». Виконавчим директором був призначений Д. Пелл (із Державного Казначейства США) [6, с. 477]. Рузвельт розпорядився виділити для нової агенції \$ 1 млн. із допоміжних фондів, пізніше всі витрати мали покрити приватні організації з надання допомоги [17, с. 917].

American Friends Service Committee (AFSC), або Американський комітет Друзів на службі суспільству (Квакери) – релігійна (квакеська) установа, створена у 1917 р. в США з метою надання допомоги цивільним жертвам Першої світової війни. У роки Голокосту AFSC, зокрема, допомагав біженцям у вішістській Франції, взаємодіючи з різними організаціями, особливо із JDC [12].

HIAS (Товариство допомоги єврейським іммігрантам) – американська неприбуткова організація із надання гуманітарної допомоги біженцям. У роки Другої світової війни було відомо як HICEM або HIAS–HICEM (до нього приєдналося ще декілька установ). Під час окупації Франції офіс організації постійно змінював свою локацію (Париж – Бордо – Марсель). Через своїх представників у Лісабоні, організував низку переправ євреїв з території Франції до Іспанії та Швейцарії. Організація мала тісні взаємостосунки з JDC, OSE [13, Folder #00957, Memorandum on the situation of Jewish refugees from Belgium in France, from J. Schwartz to M. Leavitt, 10/07/1940].

Eclaireurs Israélites de France (EIF), або Єврейські провідники та скаути Франції – єврейська скаутська організація у Франції, створена у 1923 р. Доволі тісно співпрацювала із сіоністськими скаутськими групами, що стало основною причиною її заборони у роки нацистської окупації. Тим не менш, організація в особі її лідера Р. Гамзона, активно допомагала єврейським дітям, молоді unikнути депортацій та сховатися у безпечних місцях.

World Jewish Congress (WJC), або Всесвітній єврейський Конгрес – міжнародна федерація єврейських общин та організацій, офіційно створена у 1936 р. в Женеві, із метою «боротьби за рівні політичні та економічні права повсюди, особливо – євреїв у Центральній та Східній Європі». Президентом організації був рабин С. Вайз. У роки Другої світової війни WJC активно надавав допомогу євреям Європи, зокрема через своїх представників у Швейцарії та Іспанії.

International Committee of the Red Cross (ICRC), або Міжнародний Червоний Хрест – одна із найстаріших приватних гуманітарних організацій, заснована у 1863 р. у Швейцарії. В роки Другої світової війни організація надавала допомогу цивільному населенню, перевіряла табори для інтернованих. У Франції представники ICRC діяли разом із іншими благодійними організаціями.

Отже, можна сказати, що найбільш впливовими організаціями, які діяли на теренах Франції в роки Голокосту, були: JDC, OSE, Cimade, ICRC, WJC, EIF, HIAS, AFSC, WRB тощо. Серед них виключно єврейськими була більшість – 5 організацій. Зазначимо, що у процес порятунку були залучені й релігійні організації (AFSC, Cimade), які вважали за необхідним врятувати тих, хто знаходився в одному кроці від загибелі.

Загалом, діяльність благодійних організацій у Франції можна розподілити за періодами:

І період: червень 1940 р. – червень 1942 р.

Період розпочинається поразкою Франції у т.зв. «дивній війні», поділу країни на 2 частини та відтоком мільйонів людей з півночі на південь. У червні 1940 р., після угоди між Францією та Італією, на південному сході Франції була створена італійська окупаційна зона із центром у м. Ментона.

Вже 27 вересня 1940 р. розпочалася реєстрація усіх євреїв на окупованій території. У т.зв. «Вільній Франції» уряд Петена проводить низку дзеркальних заходів, відображенням яких стало прийняття Єврейського статуту 3 жовтня 1940 р. Більше того, прийняття Статуту (а разом із ним – закону «стосовно чужинців єврейської раси») зменшив різницю між окупованою Північною частиною та «Вільним Півднем» й погіршив статус іноземних євреїв [10, с. 760]. Наслідком стала можливість законного інтернування тисяч іноземних євреїв у таборах на півдні.

У цей час розпочинається низка перемовин різних міжнародних організацій, установ, щодо проблеми біженців та інтернованих, переважно – єврейського походження, але особливо гострим питанням було створення нових установ. У січні 1941 р. в Парижі був створений Координаційний комітет, що включав французькі та іммігрантські організації з надання соціальної допомоги. Фактично, комітет був посередником між єврейською спільнотою та нацистською владою (Гам само, с. 762) й мав певні ознаки юденрату, який нацисти прагнули створити на всій території Франції.

Про факти тісної взаємодії між різними організаціями в цей період говорить листування лідерів JDC Д. Хаймана та Д. Шварца щодо ситуації у таборі Гур, де у пункті «Що робиться в даний момент?» зазначено наступне: «... Квакери, роблячи покупки великих сум доларів, намагаються на них закупити додаткову їжу. Одяг надає JDC. OSE працює над проблемою опалення та медичного обладнання. ... Два представника від усіх єврейських організацій Франції проводять у таборі 10 днів кожного місяця, консультуючи та допомагаючи мешканцям. Є координаційний комітет табору, що складається із представників усіх організацій, що займаються таборами...» [14, ф. G 45–54/4/80/4/GB.11, арк. 1–3].

На жаль, подібна кооперація зусиль у наданні допомоги євреям була нетривалою, але доволі ефективною в концентраційних таборах на території Франції.

Важливою подією наприкінці 1941 р. стало утворення на окупованій території Франції Комісаріату із єврейських справ на чолі з К. Валла – інстанції, відповідальної за повне виключення євреїв із політичного та економічного життя країни. Нацистська адміністрація сподівалась на створення французького юденрату, але наштотувалася на сильний спротив Консистерії та інших єврейських впливових установ [22, с. 725–727]. Цікаво, що у цьому питанні знову проявилися особливості між двома регіонами, окупованою та «вільною» Францією. У першому випадку євреї вирішили не виказувати спротиву наказу нацистської адміністрації. У південній Франції ситуація була іншою: там існувало декілька центрів єврейського життя (Центральна Консистерія та FSJ); обидві установи проявили спротив, проте неважко. Врешті–решт, було створено Загальний союз французьких євреїв, який підпорядковувався напряму Комісаріату по єврейським справам. На його фінансування частково використовувалися кошти від раніше конфіскованого єврейського майна [18, с. 131–133; 9, с. 741–742]. Цікаво в цьому протистоянні була роль JDC: з одного боку, у складі Загального союзу тепер перебувала така організація як CAR, з якою JDC мав доволі тісні взаємовідносини; з іншого боку, комітет почав шукати альтернативний варіант організації–реципієнта. Такою стала FSJ. Зауважимо, що остання мала стосунки із WJC, певним конкурентом JDC, і це певним чином враховувалося усім сторонами.

II період: березень – листопад 1942 р.

Визначальною подією для даного періоду став початок депортацій єврейського населення: 27 березня 1942 р. 1 112 євреїв було депортовано із Дрансі до Аушвіцу. Згідно нацистським розпорядженням, близько 100 тис. євреїв Франції мало бути депортовано найближчим часом. У цей момент благодійні організації здійснили низку спроб врятувати певні категорії єврейського населення від депортацій. Іноді цьому сприяла місцева влада. Так, у меморандумі від 6 вересня 1942 р., надісланому до AFSC, Р. Маклеланд, очільник AFSC у Франції, зазначає: «Ситуація погіршилася... Виїзні візи для іноземних євреїв скасовані... Багато тих, хто не підпадає під депортацію [наводить перелік – *Авт.*]... Ключову роль мало ставлення місцевої влади та квоти на депортованих, що були створені окремими префектами Віші. Так, у Рівесалі місцева влада разом із співробітниками різних організацій із надання допомоги виганяла євреїв–вихрестів (оскільки їхня квота складала 400 осіб)...» [7, с. 330–334].

Особливо сильна підтримка єврейському населенню у цей час надходила від AFSC. Так, в одному із документів підкреслюється, що «Американському комітету друзів на службі суспільству суму в 500 тис. франків для допомоги дружинам й дітям євреїв–чоловіків, інтернованих до таборів» [Там само, с. 208–209]. Власне, це була не остання грошова сума, виділена комітетом для допомоги євреям Франції. Зокрема, у листі від

18 серпня 1942 р. від М. Левітта, секретаря JDC, мова йде про певні кошти у доларах, яку AFSC перевів у французькі франки задля фінансування транспортних витрат на 7 тис. дітей, перевезених з неокупованої Франції до Швейцарії. При цьому Левітт зазначає, що курс купівлі франку був завищений на... 33% щодо офіційного! [Там само, с. 308].

Ставлення маршала Петена до депортацій можна прослідкувати у різних повідомленнях та звітах, зокрема – у спеціальному меморандумі від 10 серпня 1942 р., надісланому із Женеви до Т. Стронга, генерального секретаря YMCA¹, під назвою «Дійсні заходи, застосовані до іноземних євреїв у неокупованій Франції» [Там само, с. 312–315]. У документі йде мова про неодноразові звертання до вищого французького керівництва (зокрема, Петена), особисті зустрічі; натомість усі розмови закінчувалися стандартною фразою: «Нічого не можна було зробити». Проте певні поступки для іноземних євреїв були зроблені: зокрема певні категорії населення були виключені з переліку на депортацію (вагітні жінки, діти віком 5–18 років тощо). Розуміючи, що таким чином необхідна квота на депортацію 10 тис. осіб не набереться, окупаційна влада додала до списку євреїв з іноземних трудових батальйонів та євреїв, що проживали за межами таборів. У меморандумі також вказано, що 3000 єврейськими дітьми опікуються міжнародні організації – AFSC, OSE. На утримання дітей виділялися великі суми грошей, зокрема від JDC.

III період: листопад 1942 р. – вересень 1943 р.

У цей період відбувається окупація нацистськими військами півдня Франції та розширенням італійської зони контролю у цьому ж регіоні. Фактично остання стала для багатьох євреїв можливістю вижити або навіть переїхати у більш безпечне місце. Італійська адміністрація блокувала рішення нацистських представників, у деяких випадках – відкрито саботувала рішення по депортаціям. Будь–який єврей в італійській зоні міг бути затриманий або заарештований винятково італійською владою. У лютому 1943 р. «збір» та депортація євреїв з окупованої італійцями частини французької території було зірвано [16, с. 315–318].

Через все більше жорсткі умови у ставленні окупаційних органів влади, JDC та інші організації зосередили більше уваги на допомозі в'язням таборів. «...Комітет працює, і вдень, і вночі, підготовлюючи посилки, розподіляючи їжу та надаючи її депортованим...» – так описується ситуація JDC у листі до AFSC від 16 листопада 1942 р. [7, с. 341–342].

Же наприкінці 1942 р. в американських владних структурах почали частіше лунати заклики про створення американського комітету з опіки європейських дітей. Невдовзі, за активного сприяння першої леді США Е. Рузвельт, таку установу було створено. У своїй діяльності комітет

¹ Християнська асоціація для юнаків, релігійна неурядова організація

багато уваги приділив порятунку дітей із Франції, звертаючись з цього питання до інших міжнародних організацій. Так, в одному із інформаційних повідомлень Американського комітету з догляду за європейськими дітьми, йде мова про «перевезення до США 1 000 дітей–біженців із Південної Франції, за особистим розпорядженням Е. Рузвельт... Гроші на логістику та опіку в США бере на себе Американський комітет... AFSC та JDC зроблять усі необхідні приготування для збору дітей, перевезення до Лісабону та наданні необхідних нейтральних кораблів для перевезення через океан... По прибуттю до США дітей розмістять у тимчасових центрах прийому, а потім – у приватних будинках під наглядом представників Комітету. В цій роботі Комітет буде співпрацювати з акредитованими агенціями з дитячої опіки у головних містах США...». Як бачимо, в офіційній документації комітету жодним чином не сказано про етнічну приналежність дітей. Але, з урахуванням часу, цілком вірогідно припустити, що мова йде саме про єврейських дітей (як французьких, так й іноземних) [Там само, с. 353–355].

Реальним шансом на порятунок ставала втеча із італійської зони до фашистських країн – Італії, Іспанії, Португалії. В останніх двох тисячі біженців зустрічали представники місцевого відділення ICRC та JDC (останній – лише у Португалії) та допомагали переправитися до західних країн [20, с. 232].

Приблизно із цього часу були розпочаті тривалі і складні перемовини із урядом Швейцарії та різними благодійними установами щодо можливості прийняття біженців з різних європейських країн. Так, у документі, адресованому філантропічним установам у Швейцарії, помічник секретаря Держдепу США Б. Лонг висловлює «сподівання, що Швейцарія погодиться прийняти 3000 біженців–дітей із Франції на період війни з гарантією уряду, що ці діти не будуть перебувати на забезпеченні Швейцарії після війни» [7, с. 434].

Із падінням режиму Муссоліні, італійці підписали угоду про примирення із країнами антигітлерівської коаліції. Нацисти, у свою чергу, вторглися до колишньої італійської зони та розпочали там жорстокі облави на євреїв. Поновилися депортації до Аушвіцу.

IV період: осінь 1943 – серпень 1944 р.

Період характеризується особливою активністю всіх міжнародних організацій, інституцій щодо єврейського населення Франції. Були організовані операції по вивезенню груп єврейських дітей до Іспанії, Португалії. У багатьох випадках порятунок єврейським дітям надавали спеціальні дитячі будинки, організовані християнськими діячами та іншими організаціями допомоги [15, с. 72].

Зазначимо, що окрім власне французьких євреїв, у Франції в живих залишалися ще тисячі іноземних, про що, зокрема йдеться у повідомленні [13, ф. NY AR193344 / 4 / 24 / 3 / 621, арк. 10–13] представників JDC до штаб–квартири організації у США, датованим 11 жовтня 1943 р. Так, зазначається, що «3 000 чоловік із групи єврейських

біженців у Ніцці були депортовані до Німеччини та Польщі. Серед них були громадяни Німеччини, Австрії, Чехословаччини тощо, які раніше прибули до італійської окупаційної зони Франції...» [Там само, арк. 11]. У той же час, «дванадцять сотень біженців із Ніцци були на шляху до Італії...». Зазначається про надання допомоги різними єврейськими благодійними установами, кошти для яких надходили «переважно від JDC» [Там само, арк. 12].

На початку 1944 р. до надання допомоги підключився WRB. В одному із меморандумів від AFSC, знаходимо важливий пункт «Зусилля щодо поширення допомоги в окупованих країнах», де Раді пропонується зробити наступні кроки: «...передача грошей для закупівлі харчування в нейтральних країнах для відправки до окупованих країн; збільшення резервних посилок Міжнародного Червоного Хреста для цивільних інтернованих¹; заохочування агенцій, які мають контакти в окупованих країнах, у допомозі з рухом біженців... Увесь контроль за розповсюдженням Рада залишала за собою» [17, с. 478–490].

Таким чином, WRB стала ще однією установою з надання допомоги, передусім біженцям з окупованих країн. Про те, що до неї ставилися не як до чергового конкурента, свідчить лист від представників JDC до Д. Пелла, датований 22 лютого 1944 р., де JDC наводить приклади «успішної взаємодії з різними організаціями» та пропонує «долучитися до спеціальних засобів, які поліпшать порятунок та надання невідкладної допомоги» [7, с. 606–608].

Така пропозиція від JDC пояснювалася вельми вагомою причиною. 3 січня 1944 р. Комітет отримав від Державного казначейства США спеціальну ліцензію щодо збільшення грошової допомоги на допомогу особам, чие життя знаходиться під загрозою у Франції. За документом, необхідна сума у французьких франках купувалася або у представників чи довірених осіб JDC у Швейцарії, або – у довірених осіб у Франції. Після війни ці особи мали отримати компенсацію (у французьких або швейцарських франках). Загальна сума мала становити не більше 2,5 млн. швейцарських франків чи їх еквівалент на 1944 р. (приблизно \$ 7,5 млн.), впродовж 6–місячного періоду, починаючи з 1 січня 1944 р. Також було вказано про «повне інформування» представника американської місії у Швейцарії про всі фінансові транзакції та надання обов'язкових звітів до Державного казначейства [11]. Враховуючи ймовірність потрапляння коштів до країн Осі, різні фінансові тонкощі в роботі неприбуткових організацій, контроль та координування грошових переказів з боку уряду США був цілком закономірний та обґрунтований.

Відзначимо, що стосунки між різними установами не завжди були довірливими. Доцільно згадати складнощі у взаєминах JDC та WJC, що

¹ До категорії «цивільні інтерновані» потрапили і представники єврейської національності, що значно збільшило типи та обсяг допомоги, зокрема від МЧХ.

розпочалися фактично з початком Другої світової війни та продовжувалися майже до її кінця. Вони пояснювалися майже тоготною функцією обох організацій у роки Голокосту (а саме – надання допомоги), проте для JDC «було неприйнятною співпраця із політичною організацією» [6, с. 84–85]. У свою чергу, WJC вважав необхідним проведення різних демонстрацій, прийняття маніфестів на захист прав єврейської спільноти в різних країнах світу. До того ж, Конгрес доволі часто діяв нелегально задля досягнення певної мети, використовуючи різні сумнівні джерела фінансування. JDC намагався співпрацювати з різними перевіреними організаціями, через посередників або напряму, що доволі часто пригальмовувало процес надання допомоги.

Завдяки вдалим та скоординованим діям учасників руху Опору (серед яких було чимало євреїв), висадці союзницьких військ у Нормандії, вже 25 серпня 1944 р. у Парижі була підписана капітуляція нацистських військ. Глава уряду Віші П. Лаваль втік до Німеччини. Фактичним керівником держави став герой французького руху Опору, генерал Ш. де Голль [4, с. 63; 1, с. 244–245]. Політика геноциду щодо єврейського населення була припинена; натомість, діяльність благодійних організацій продовжувалася до кінця війни у 1945 р.

Висновок і перспективи подальших розвідок:

1. Організацію допомоги євреям Франції здійснювало багато філантропічних, міждержавних установ: єврейських, християнських, ін. Багато з них, фактично дублювали один одного, що іноді викликало деяку конкуренцію, яка не завжди йшла на користь. Між деякими організаціями існували і певні протиріччя: між JDC та WJC; між UGIF та Консисто́рією тощо. Натомість, наприкінці війни, коли до порятунку підключилися не лише приватні організації, а й державні установи, урядові інстанції, ці проблеми відступили на другий план.

2. Особливої уваги заслуговує проблема французьких та не французьких євреїв у роки Голокосту. Ставлення нацистської окупаційної влади та уряду Віші до цих двох категорій суттєво відрізнялося на початку окупації, хоча, і дещо змінилося з 1942 р., коли під час масових депортацій почали відправляти і тисячі «своїх» євреїв. З огляду на специфіку єврейських общин напередодні Голокосту, проблема «своїх» та «чужих» знайшла своє міцне підґрунтя під час подій 1940–1944 рр.

3. Допомога та порятунок євреям у Франції надавалася «нерівномірним» чином, що залежало від регіону (північ або південь), наявності або відсутності представників ключових установ, через які надходила допомога.

4. Ступінь ефективності діяльності благодійних організацій у Франції можна виразити загальною кількістю врятованих євреїв: із приблизно 300 тис. євреїв, що проживали напередодні Голокосту, понад 200 тис. вдалося вижити, значною мірою – завдяки єврейським та неєврейським організаціям.

5. Дослідження теми діяльності благодійних організацій у Франції ставить перед науковцями

нові проблеми, що потребують подальшого вивчення. Зокрема, використання спогадів (євреїв та неєвреїв Франції), які можуть суттєво доповнити картину подій Голокосту у Франції та власне тему порятунку. Залишається актуальним питання змісту та особливостей допомоги (її характеру, масштабів) між різними регіонами Франції, роль окремих осіб, представників організацій, місце руху Опору у порятунку.

Список використаних джерел

1. Арзаканян, М., 1990. 'Де Голль и голлисты на пути к власти', Москва: *Высшая школа*, 240 с.
2. Ладиченко, Т., 2011. 'Всесвітня історія: Підручн. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту: академічний рівень)', Київ: *Грамота*, 224 с.
3. Максимов, В., 2014. 'Де Голль и голлисты. «Коннетабль» и его соратники', Москва: *Книжный мир*, 800 с.
4. Молчанов, Н., 1988. 'Генерал де Голль', Москва: *Международные отношения*, 480 с.
5. Щупак, І., 2011. 'Всесвітня історія. Новітній період (1939–2011): підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закладів', Запоріжжя: *Прем'єр*, 272 с.
6. 'Archives of the Holocaust: an International Collection of selected documents', 1990. A. Peck, ed., Volume 8. American Jewish Archives, Cincinnati: the Papers of the World Jewish Congress, 1939–1945, New York and London: *Garland Publishing*, 508 p.
7. 'Archives of the Holocaust: an International Collection of selected documents', 1995. S. Milton and F. D. Bogin, ed., Volume 10. American Jewish Joint Distribution Committee, New York: Part 1. New York and London: *Garland Publishing*, 1438 p.
8. Bauer, Y., 1987. 'American Jewry and the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee, 1939–1945', Detroit: *Wayne State University Press*, 574 p.
9. Cohen, Y.(R.), 1989. 'A Jewish Leader in Vichy France, 1940–1943: The Diary of Raymond–Raoul Lambert', in: M. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust. Part 6: The Victims of the Holocaust. Vol.2.* Meckler, Westport, p.736–755.
10. Cohen, Y.(R.), 1989. 'The Jewish Community of France in the Face of Vichy–German Persecution: 1940–44', in: M. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust. Part 6: The Victims of the Holocaust. Vol.2.* Meckler, Westport, p.756–779.
11. F. D. Roosevelt Library, American Jewish Joint Distribution Committee, Evacuation of Children from France, License to JDC, 01/03/1944.
12. F. D. Roosevelt Library, War Refugee Board Records, France, General Reports of Quakers, 11/06/1944.
13. JDC Archives, Records of the New York Office of the American Jewish Joint Distribution Committee, 1933–1944.
14. JDC Archives, Records of the New York Office of the American Jewish Joint Distribution Committee, 1945–1954.
15. Lee, D., 2014. 'Petain'a Jewish Children: French Jewish Youth and the Vichy France', Oxford: *Oxford University Press*, 288 p.
16. Marrus, M. and Paxton, R., 1981. 'Vichy France and the Jews', New York: *Basic Books, Inc.*, 432 p.
17. Penkower, M., 1989. 'Jewish Organizations and the Creation of the U.S. War Refugee Board', in: M. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust. Part 8: Bystanders to the Holocaust. Vol. 2.* Meckler, Westport, p.905–922.
18. Poznanski, R., 2001. 'Jews in France during World War II', *Brandeis University Press*, 641 p.
19. Rayski, A., 2005. 'The Choice of the Jews under Vichy: Between Submission and Resistance', Indiana: *University of Notre Dame*, 393 p.
20. Weber, R., 2011. 'The Lisbon Route: Entry and Escape in Nazi Europe', Maryland: *Ivan R. Dee*, 364 p.
21. Werth, A., 1956. 'France 1940–1955', London: *Henry Holt And Company*, 808 p. (Верт, А., 1959. 'Франция 1940–1955'. Москва: *Издательство иностранной литературы*, 615 с.)
22. Yahil, L., 1989. 'The Jewish Leadership of France', in: M. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust. Part 6: The Victims of the Holocaust. Vol.2.* Meckler, Westport, p.719–735.

23. USHMM, RG–19.045M, Reel 11, G59/7–332 American Joint Distribution Committee [relations]. 10 Apr. 1943 – 7 Aug. 1950, # 7021, 7024.

References

1. Arzakanjan, M., 1990. 'De Goll' i gollisty na puti k vlasti (De Gaulle and gaullists on their way to power)', Moskva: *Vysshaja shkola*, 240 s.
2. Ladychenko, T., 2011. 'Vsesvitnja istorija: Pidruchn. dlja 11 kl. zagal'noosvit. navch. zakl. (Global History: Manual for 11 classes of secondary schools) (riven' standartu: akademichnyj riven')', Kyi'v: *Gramota*, 224 s.
3. Maksimov, V., 2014. 'De Goll' i gollisty. «Konnetabl'» i ego soratniki (De Gaulle and gaullists. „Constable” and his supporters)', Moskva: *Knizhnyj mir*, 800 s.
4. Molchanov, N., 1988. 'General de Goll (General ge Gaulle)', Moskva: *Mezhdunarodnye otoshenija*, 480 s.
5. Shhupak, I., 2011. 'Vsesvitnja istorija. Novitnij period (1939–2011): pidruch. dlja 11 kl. zagal'noosvit. navch. Zakladiv (Global History. The newest period (1939–2011): manual for 11 classes of secondary schools)', Zaporizhzhja: *Prem'jer*, 272 s.
6. 'Archives of the Holocaust: an International Collection of selected documents', 1990. A. Peck, ed., Volume 8. American Jewish Archives, Cincinnati: the Papers of the World Jewish Congress, 1939–1945, New York and London: *Garland Publishing*, 508 p.
7. 'Archives of the Holocaust: an International Collection of selected documents', 1995. S. Milton and F. D. Bogin, ed., Volume 10. American Jewish Joint Distribution Committee, New York: Part 1. New York and London: *Garland Publishing*, 1438 p.
8. Bauer, Y., 1987. 'American Jewry and the Holocaust: The American Jewish Joint Distribution Committee, 1939–1945', Detroit: *Wayne State University Press*, 574 p.
9. Cohen, Y.(R.), 1989. 'A Jewish Leader in Vichy France, 1940–1943: The Diary of Raymond–Raoul Lambert', in: M. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust. Part 6: The Victims of the Holocaust. Vol.2.* Meckler, Westport, p.736–755.
10. Cohen, Y.(R.), 1989. 'The Jewish Community of France in the Face of Vichy–German Persecution: 1940–44', in: M. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust. Part 6: The Victims of the Holocaust. Vol.2.* Meckler, Westport, p.756–779.
11. F. D. Roosevelt Library, American Jewish Joint Distribution Committee, Evacuation of Children from France, License to JDC, 01/03/1944.
12. F. D. Roosevelt Library, War Refugee Board Records, France, General Reports of Quakers, 11/06/1944.
13. JDC Archives, Records of the New York Office of the American Jewish Joint Distribution Committee, 1933–1944.
14. JDC Archives, Records of the New York Office of the American Jewish Joint Distribution Committee, 1945–1954.
15. Lee, D., 2014. 'Petain'a Jewish Children: French Jewish Youth and the Vichy France', Oxford: *Oxford University Press*, 288 p.
16. Marrus, M. and Paxton, R., 1981. 'Vichy France and the Jews', New York: *Basic Books, Inc.*, 432 p.
17. Penkower, M., 1989. 'Jewish Organizations and the Creation of the U.S. War Refugee Board', in: M. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust. Part 8: Bystanders to the Holocaust. Vol.2.* Meckler, Westport, p.905–922.
18. Poznanski, R., 2001. 'Jews in France during World War II', *Brandeis University Press*, 641 p.
19. Rayski, A., 2005. 'The Choice of the Jews under Vichy: Between Submission and Resistance', Indiana: *University of Notre Dame*, 393 p.
20. Weber, R., 2011. 'The Lisbon Route: Entry and Escape in Nazi Europe', Maryland: *Ivan R. Dee*, 364 p.
21. Werth, A., 1956. 'France 1940–1955', London: *Henry Holt And Company*, 808 p. (Vert, A., 1959. 'Francija 1940–1955'. Moskva: *Izdatel'stvo inostranoj literatury*, 615 s.)
22. Yahil, L., 1989. 'The Jewish Leadership of France', in: M. Marrus, ed., *The Nazi Holocaust. Part 6: The Victims of the Holocaust. Vol.2.* Meckler, Westport, p.719–735.
23. USHMM, RG–19.045M, Reel 11, G59/7–332 American Joint Distribution Committee [relations]. 10 Apr. 1943 – 7 Aug. 1950, # 7021, 7024.